

АВРАМ ПЕТРОНИЈЕВИЋ И БУНЕ У ТУРСКОЈ 30-их и 40-их ГОДИНА 19. ВЕКА

Апстракт: У раду је објашњена улога Аврама Петронијевића, секретара кнеза Милоша, представника и министра иностраних дела према бунама у Турској од 1835. до 1850. године. Припајање тзв. шест нахија и промена руске спољне у Источном питању 1833. утицале су на националну политику Србије према покретима Срба и Бугара у Турској. Кнез Милош, посредством Петронијевића, током 1835. и 1836. ради на смиривању буна у Нишкој, Пиротској и Софијској нахији. Објашњен је Петронијевићев однос према учесницима Нишке буне из 1841. године, као и политика уставобранитељске владе према покретима хришћанског становништва у Турској од 1845.

Кључне речи: Аврам Петронијевић, буне, Турска, Илија Гарашанин, Србија

Аврам Петронијевић (1791–1852) политичку каријеру је почео као писар у канцеларији кнеза Милоша 1817. године. Као члан српске делегације у својству секретара, провео је непуних пет година у заточеништву у Цариграду (1821–1825). Секретар кнеза Милоша је од 1826. до 1832. године и саобразно турској административној пракси обављао је послове који су спадали у делокруг ђехаје.¹ Од новембра 1833. године упоредо је био и члан свите и књажески представник, а уређењем централне управе наредне године на дужности је књажеског представника.² Устројством власти према Сретењском уставу био је „дејствителни државни саветник“ и попечитељ иностраних дела.³ После суспензије устава и потискивања Димитрија Давидовића са места кнежевог секретара, Петронијевићу је био отворен пут ка руковођењу спољним пословима Србије. У јулу те године именован је за кнежевог саветника, а од 10. октобра 1837. године поново му је поверено звање књажеског представника.⁴ Када је фебруара 1839. године проглашен Устав, усвојен претходне године у Цариграду, именован је поново за књажеског представника и министра иностраних дела. Због сукоба са кнезом Михаилом поднео је оставку априла 1840. године и наредних петанест месеци провео је у политичком избеглиштву у Турској. Други део Петронијевићеве

¹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд 1888, 541–544; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, необјављена докторска теза, Београд 2009.

² М. Петровић, *Финансија и услове обновљене Србије до 1842*. I, Београд 1897, 519.

³ *Владе Србије*, Београд 2005, 71–72.

⁴ Архив Србије (даље: АС), Кнежева канцеларија (даље: КК), XV, 91; АС, ЗМП, 7286; М. Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије до 1842*. III, Београд 1899, 539.

политичке каријере везује се за уставобранитељски режим. Он је од 1842. до смрти 1852. године, с прекидом од јула 1843. до септембра 1844. године, био кнежев представник и министар иностраних дела Србије и у досадашњој историји Србије, најдуже у континуитету обављао је дужност председника владе (1844–1852). Дакле, Аврам Петронијевић је преко тридест година спроводио и руководио спољном политиком Србије.

Национална политика кнеза Милоша према бунама Срба и других балканских народа имала је тридесетих година два одвојена периода: први до Хатишерифа из 1833. године и његове пуне примене 1834. године, а други од 1835. године.⁵ Ослањајући се на Русију кнез Милош је до 1833. године успео да се избори за аутономију Србије и утврди границе из 1812. године. Од 1829. до 1833. године политика кнеза Милоша према Турцима је активна и подривачка. Циљ је турско признање аутономних права Србије за које се Отоманско царство обавезало међународним уговорима. С тим у вези су побуне у нахијама које је требало да се прикључе Србији и подршка побуњеним турским великашима у Алабнији, Босни и Румелији.⁶ Међутим, од 1833. године промениле су се међународне околности. Ункијар-Искелеским уговором знатно је ојачао руски утицај у Турској што је додатно продубило антагонизам Русије и Велике Британије у Источном питању.⁷ Русија, будући у савезу са Турском после потписивања Ункијар-Искелеског уговора 1833. године, није била спремна да иде на руку српским захтевима, па и у погледу потпуног испуњавања одредбе Хатишерифа из 1833. године о исељавању турског становништва из Београда.⁸

Аврам Петронијевић је од 1829. до 1833. године у политици кнеза Милоша стицања аутономије имао значајну улогу. Заједно са Димитријем Давидовићем издвајао се од осталих кнежевих чиновника радикалним и револуционарним ставом, које се базирало на познавању прилика у Турском царству. Уз то, наметнуо се као један он најважнијих посредника између кнеза Мило-

⁵ М. Гавриловић, *Милош Обреновић I–III*, Београд 1908, 1909, 1912; В. Вучковић, *Кнез Милош и основна политичка мисао садржана у Гарашаниновом Начертанију, Југословенска ревија за међународно право* 1, 1957, 35–43; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995²; В. Стојанчевић, *Кнез Милош према Порти и народним покретима у Турској 1828–1839. године*, Зборник Историјског музеја Србије 6, Београд 1969, 41–71; Исти, *Србија и ослободилачки покрет на Балканском полуострву у XIX веку*, Београд 1990; Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 1986; М. Екмечић, *Дуго крепање између клања и орања, Историја Срба у Новом Веку 1492–1992*, Београд 2007.

⁶ Драгослав Страњковић је на основу изворне грађе доказао да је кнез Милош током 1833. године знао за припреме буне у Босни и да је „потпомогао организовање устанка све до краја септембра 1833”, али да је од даље помоћи устаницима одустао када је Порта 1833. године издала Хатишериф Србији, „свестан тога да од ње неће моћи имати никакве стварне користи” (*Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, Годишњица Николе Чупића XL, 1931, 121–169).

⁷ Р. Љушић, *Историја српске државности*, књига II, Србија и Црна Гора нововековне српске државе, Нови Сад 2001, 105–106; В. Поповић, *Источно питање, историјски преглед борбе око ојштанка османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1928, 116–118; М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 73.

⁸ М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, Београд 1912, 464–477.

ша и Турака, било оних лојалних султану, или побуњених турских великаша у Босни и Албанији. Петронијевићева нова политичка улога формализована је у пролеће 1832. године, када је као члан кнежеве свите, именован за „чрезвичайне“ (ванредне) послове у преговорима са Турцима.⁹ Под утиском стечених победа, савременицима се 1833. године, чинило да је могућа и обнова српске државе у историјским границама, чиме би биле обухваћене области које су дубоко улазиле у састав Турске. Свој револуционарни став у погледу акције Србије према Турској, Петронијевић је испољио на скупштини у Крагујевцу у јануару 1833. године. Скупштина подстакнута кнежевом беседом била је уздржана по питању прикључења „отргнутих“ нахија оружаним путем, највише због страха од реакције Русије. Међутим, Петронијевић и Давидовић упорно су захтевали да се Турци истисну војним путем из области које су, према међународним уговорима, припале Србији. Петронијевић је сматрао да Србија има довољно наоружања да заузме све отргнуте крајеве, означене у Коцебуовљевој карти. Ако би Порта, којим случајем војно интервенисла, Петронијевић је предлагао контраакцију – подбуњивање суседних турских покрајина. „Ја ћу са још оваким браћама, који хоће као ја, по могућству своје, свуда трчати и мутити, а Светлост Ваша, нека само свуда нужну помоћ доставља.“¹⁰ Петронијевић је веровао у успех предложених мера, јер је сматрао да ће Порта бити затечена догађајима и паралисана као што је била у време недавне египатске кризе.¹¹ Исто тако, био је уверен да Русија због планиране акције неће ускратити помоћ Србији и да ће, напротив, живље се заузети за решавање српског питања. У први мах Петронијевићево и Давидовићево мишљење није прихваћено, али на крају је уследила војна акција и заузимање граница предвиђених Коцебуовљевој картом.¹² Поводом издавања Хатишерифа из 1833. године, Петронијевић је у писму кнезу Милошу, исказао жељу

⁹ Петронијевић је у јесен 1829. године у мисијама Једрену и Цариграду. У октобру 1832. у Сарајеву је босанском везиру предао тужбе против турских старешина, који су пљачкали српска села у Подрињу. Поводом побуне босанског беговата 1832. Петронијевић је у име кнеза Милоша у Битољу понудио помоћ великом везиру. У новембру 1832. године поново је у Битољу, где је био у мисији поводом отмице девојака у Крушевачкој нахији. Тај догађај послужио је кнезу Милошу као повод за покрене акцију присаједињења дела отргнутих нахија (Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, необјављена докторска теза).

¹⁰ М. Гавриловић, *нав. дело*, 440–441; Р. Љушић, *Књига о Начертанију, национални и државни програм Кнежевине Србије*, Београд 1993, 51.

¹¹ „И кад стану курири страних дворова летети, једни да нам прете а други да нас к помиренију позивају, ондак првима одговарати, да ми не идемо ништо туђе освајати, само наше сопствено; да су узрок тому сами Турци, који нису толико година, провлачећи, ктели своје слово хатишерифа испунити. Казаћемо и то да смо послали нарочите људе позвати Енглеску, Француску и прочи свет просвећене Европе да нам суди, а вторима казивати да је и наше намерење мир и спокојствије придобити, зато смо тако и нагло против Турака подигли се и себе за сад жртвујући, да по нас, децу и потомке наше, обезбеђену од Турака и њиних зулума оставимо, и да посредством доброжелателних посредственика србских, ограничимо бар како ваља нашу Србију“ (М. Гавриловић, *нав. дело*, 440–441); Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 51.

¹² АС, КК, XV, 1208.

коју је већина кнез Милошевих чиновника у том тренутку имала – да ће бити „временом и царство српско устројено.“¹³

Стицање аутономије 1830. године и проширење граница 1833. године, учиниле су Србију привлачним средиштем за српско и бугарско становништво које је остало под турском влашћу. Око граница Кнежевине јачао је покрет који је тежио присаједињењу са Србијом. Погоршању положаја Срба у Турској, нарочито у Нишком, Видинском, Лесковачком и Софијском пашалуку, допринеле су турске избеглице из Србије, које су желеле да, на штету раје, поврате у Србији изгубљене привилегије. Иако је разумео тежину положаја Срба у пограничним областима Турске и њихове тежње за присаједињењем Србији, кнез Милош, ипак, није подржавао прерастање побуна на границама Србије у оружане акције ширих размера, већ је своју јавну политику базирао на примиривању побуна и посредовању код турских власти. Један од главних извршилаца такве кнежеве политике од 1835. до 1837. године био је, управо, Аврам Петронијевић.¹⁴

Прва буна у чијем примирењу је Петронијевић учествовао била је у Нишкој нахији у првој половини 1835. године.¹⁵ Пар дана пошто је добио опроштај од кнеза Милоша због учешћа у Милетиној буни, Петронијевић је 29. јануара 1835. године у својству кнежевог ђехаје послат у Ниш. Кнез Милош је обавестио нишког Салих-пашу о Петронијевићевом доласку: „Зато желећи да се опет то све умири и да Ви опростите оној раји њено безумије што су се упустили у така посла, ето шиљем к Вама мога ђају Аврама Петронијевића, да Вам ову моју жељу каже, и, ако Ви оћете, да отидете с Вашим људима до оне побуњене раје и да и[х] посаветује од моје стране да се смире, које надам се да ће одма учинити.“¹⁶ Кнез Милош уверавао је нишког пашу да то чини због мира „на комшилуку, јербо сам се цару заклео да ћу му вјеран бити.“¹⁷ Међу-

¹³ Петронијевић је хвлаоспевно истицао заслуге кнеза Милоша: „Од сад унапредак земљоделац радиће пачу земље српске весело, пастир ће чувати стадо у фури свирајући, отац неће више мислити да ће му вараврин чедо из крила изтргнути и на пазариште мисирско носити, православна је црква од гоненија избављена, просвештење процветаће, а житија и поета стараће се превазносит похвалама Име устроитеља ових блага великога Милоша“ (АС, КК, XII, 705; Р. Љушић, *Кнежевина*, 17–18).

¹⁴ Кнез Милош је 1834. године грофу Боа ле Конту рекао: „Ја бих узалуд покушавао да не видим како су ме првашње потпоре напустиле; ја знам да више не смем рачунати старе заштитнике. Савез Поргин са Русијом и потчињавање Аустрије Русији постали су права опасност за мене“ (С. Новаковић, *Србија у години 1834. писма грофа Боа ле Конта де Рињу министру иностраних дела у Паризу о садашњем стању у Србији*, Споменик СКА, XXIV, Београд 1894, 37); Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 1986, 390–392; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Белограчичка буна 1836. године*, Историјски часопис III, 1952, 138.

¹⁵ О Нишкој буни 1835. године видети: В. Стојанчевић, *Народноослободилачки покрет у Нишком крају 1833 и 1834/5. у: Држава и друштво обновљене Србије 1815–1839*, Београд 1986, 136–144.

¹⁶ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 37; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и белограчичка буна 1836. године у: Срби и Бугари 1804–1878*, Нови Сад 1998, 90.

¹⁷ *Исто*.

тим, када је Петронијевић стигао у Алексинац 31. јануара 1835. године, побуна у Нишкој нахији већ се била примирила. Пошто није био сигуран да се буна неће поново распламсати и због тога што је „на брзу руку послан“, неколико дана задржао се још у Алексинцу.¹⁸ У Нишкој нахији, међутим, крајем марта 1835. године поново су избили немири.¹⁹ Петронијевић, тада још на дужности министра иностраних дела, добио је упутство од кнеза Милоша 21. марта 1835. да крене у Јагодину у сусрет турском представнику, којег је послао београдски везир са којим ће ићи „и који ће Вам донети настављенија, како ћете заједно с њиме народ тај смиривати.“²⁰ Требало је убедити нишког пашу да повуче војску из села чиме би се смањиле напетости, али и тражити од побуњеника да се мирно разиђу. У кнез Милошевом писму од 22. марта 1835. упућеног, Петронијевићевим посредством „народу нишке нахије“ писало је: „Зато вас, ево опет по овоме мојему вјерноме човеку поздрављам и препоручује вам, да се ви сви заједно с женама, дјецом и имањем вашим кућама вратите и да се смирите.“²¹ Захтевао је још повлачење побуњеног народа са српске границе, јасно ставивши до знања да није могуће присаједињење нишког краја са Србијом. Док је Петронијевић био на путу према Нишу, Турци су савладали устанике. Када је приспео у Ниш, око 1. априла 1835. године, Петронијевићу је преостало да у договору са турским званичницима договори повлачење турске војске из српских села, давање амнестије устаницима, враћање отете имовине и избор народног представника код турских власти, тзв. коџа-баше. Поред Петронијевића у преговорима је учествовао и Стеван Стојановић Ћоса. Постигавши договор, Петронијевић и Стојановић избарали су око дванаест виђенијих људи из народа, са којима су отишли нишком паши где је уз оријентални церемонијал (целивање скута и заклињање) дошло до формалног измирења. За коџа-башу изабран је извесни Милоје из Каменице. Завршавајући извештај кнезу Милошу о својој мисији Петронијевић је писао: „Што се зулума тиче, кад погледне човек на сиротињске тужбе има их доста, а кад пак стане везир оправдавати се у томе, чини се да никаква зулума неима, ибо оно што сиротиња говори, он све оповргава.“²² Тако је, захваљујући Петронијевићу и Стојановићу, буна умирена, пре него што је прерасла у већи покрет. Међутим, упркос настојањима кнеза Милоша, Петронијевића и турских власти, прилике у Нишкој нахији нису биле до краја уређене. Наиме, коџа-баша Милоје замерио се Турцима, пошто се окупио наоружаним пандурима, турским властима је забрањивао улазак у српска села, а са пашом је комуницирао само писмено, одбијајући да дође

¹⁸ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 37–38; В. Стојанчевић, *нав. дело*.

¹⁹ У једној од молби упућених кнезу Милошу, Срби из Нишке нахије писали су: „Светли Господаре, умилостиви се на нашу сиротињу. Сиротиња је много изгубила: 300 човека бемо, остаде 100 човека. (...) Сиротиња цвили и ништа до Бога се чује. Светли господаре, ти отац над нас (...). На Турчина више ми раја не можемо да будемо” (М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 39).

²⁰ *Истио*.

²¹ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 40.

²² М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 42–43; АС, КК, I, 33; VI, 539.

у Ниш. Милојеви поступци иритрали су Турке. Стога је Петронијевић, почетком јула 1835. године, дошавши поново у Ниш убедио коџа-башу Милоја да се повуче, а код турских власти испословао је укидање других затвора, изузев пашиног и тзв. цериму, кажњавање без доказане кривице. У међувремену сазнао је за припремање нове буне, па је саоминицијативно позвао угледне кметове и поручио им „да се ђавола окану, да ће у противном случају и себе и своје домове изгубити и да ће их Ваша Светлост гонити ондак више него Турци.“²³

Видно је Петронијевићево учешће у смиривању Пиротске 1836. године.²⁴ У Пироту и околини почетком 1836. године расло је незадовољство турском управом. Делегација Срба предвођена угледним пиротским трговцем хаџи Нешом Филиповићем, обратила се румели валису у Битољу, с молбом да их заштити од самовоље локалних турских власти. Изасланик румелијског валије крајем априла 1836. дошао је у Пирот и покушавао је на миран начин да реши спор. У међувремену знатан број Пироћанаца избегао је у Србију. Пошто су се настанили у близини Гургусовца, у тајности су се наоружавали и припремали за устанак. Пошто су њихове активности биле примећене, у Гургусовац су, по наређењу кнеза Милоша, дошли Аврам Петронијевић и Стеван Стојановић. Они су се 18. маја 1836. године састали са изаслаником битољског валије. Том приликом договорено је да турске власти смене пиротског ајана и владику, а српска страна се обавезала да неће наоружавати избегле Србе из Пирота и околине.²⁵ Кнез Милош се сагласио са Петронијевићевим предлозима, наредивши му још и то да са валијиним изаслаником (мухурдаром) оде у Пирот и „тамо народ одведете и предате, утврдивши с мухурдаром између ајана и народа примирје и љубав постојану.“²⁶ Пироћанцима је требало разложно објаснити потребу повратка својим напуштеним кућама.

Немири су избили у Белоградчику и Берковици у Бугарској²⁷. Наиме, побуњени Берковчани су протерали субашу, а два заробљена турска војника довели су у Гургусовац, где су били Петронијевић и валијин изасланик. Међутим, Петронијевић је наредио да се Турци ослободе, а побуњеници, на њихово изненађење, ухапсе. Током истраге Петронијевића је посебно пренеразило сазнање, да је буну у Берковици, наводно, подстакао кнез Милош. Стога је из затвора

²³ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 45–47.

²⁴ Б. Лиљић, *Пиротска буна 1836. године*, у: *Пиротска буна 1836. са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишљвљу од турског освајања до ослобођења 1877/78*, Пирот 1997, 29–48. И. Николић, *Пироћ и срез нишавски 1801–1918*, Грађа, књ. 1 1801–1883, Пирот 1983; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и белоградчишка буна 1836. године* у: *Срби и Бугари 1804–1878*, Нови Сад 1998, 83–92.

²⁵ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 188–189.

²⁶ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 189–191; Ј. Хаџи Васиљевић, *Српски народ и његове реформе*, Братство XV, Београд 1921, 158.

²⁷ Буна у Белоградчику трајала је неколико дана у августу 1836. и угушена је „без много крви и жртава.“ Кнез Милош је оштро казнио Србе из Кнежевине који су учествовали у тој буни (В. Стојанчевић, *Белоградчишка буна*, 133–134).

пустио једног од вођа буне и послао га осталим побуњеницима у Берковицу да им саопшти да не очекују помоћ од кнеза Милоша, препоручивши им да пошаљу 30–40 представника Саит-паши у Софију, и њему изнесу своје жалбе. Уместо да се смири, буна је добила на замаху, пре свега, због гласина о наводном учешћу Хајдук Вељковог брата у буни и помоћи из Србије. Посумњавши да је буну у Берковици у вези са збивањима у Пироту, Петронијевић је на збору у Гургусовцу окупљеном народу запретио најстрожим казнама, ако се придруже побуњеницима у Берковици. Са мухурдаром је 26. маја 1836. године отишао у Пирот. Петронијевић је настојао да турским властима докаже да кнез Милош и Србија не подржавају немире на њеној турској територији, а побуњеницима је одлучно саопштио да не очекују помоћ из Србије. Одобравајући Петронијевићеве одлуке, кнез Милош му је писао: „Ово сте добро смислили и право сте учинили што идете тамо. Поздравите мухурдара и гледајте с њим што боље можете, те свршуйте само да ствар легне.“²⁸ Када је, затим, стигао у Пирот, Петронијевић је на састанку са угледним људима из нахије предложио своје посредовање код турских власти.²⁹ Уместо неколико представника у Пирот је дошло неколико хиљада побуњеника које су, што је каснија истрага потврдила, подбунили пиротски владика и поједини свештеници. Турци уплашени присуством великог броја бунтовно расположених људи, запуцали су у масу, а побуњеници су узвратили. У обостраном пушкарању било је погинулих. Мухурдар је успео да примири Турке, а Петронијевић и хаџи-Неша Филиповић, с тешком муком, наговорили су побуњенике да напусте варош, али само до предграђа где су се улогорили. Иако их је Петронијевић наговрао да се разиђу кућама, они су му одговарали да очекују наоружање из Србије. Пошто убеђивање није дало резултат, Петронијевић се договорио са турским изаслаником да се против побуњеника доведе војска из Софије и Лесковца. Исправничеству у Гургусовцу наредио је да појача стражу на граници у случају да Пироћанци у већем броју крену према српској граници. Иако се трудио, Петронијевић није открио име подстрекача буне који је Пироћанцима „добро напунио главу.“³⁰ Успео је да од турских власти добије *илам* (уверње), којим је кнез Милош ослобођен сумњи за подстреквање буне у Берковици.³¹

У манастиру Темска, у Пиротској нахији, нова побуна избила је у августу 1836. године. Пошто су побуњеници одбили захтев кнез Милошевог изасланика Стевана Стојановића Ћосе да се мирно разиђу, Петронијевић је лукавством намамио предводнике буне у једно погранично село на Пандиралу, затраживши да преговара само са предводником буне, извесним Цветком.³² Када се Цветко

²⁸ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 194–196.

²⁹ *Истио*, 198.

³⁰ *Истио*, 199–200. Каснија истрага утврдила је да је то био Ђорђе Божиновић Ефендијица, пореклом из Пирота, ћатип за турски језик у канцеларији кнеза Милоша.

³¹ *Истио*, 202–204.

³² *Истио*, 209–212; Б. Лилић, *нав. дело*, 43.

појавио, Петронијевић је наредио да се ухапси. Наредног дана дошло је око 200 представника побуњеног народа из Пирота, али је Петронијевић наредио да се и они опколе. Међу њима откривено је четири-пет предводника буне, о чему су одмах обавештене турске власти у Пироту. Пошто су већину осумњичених „по српском обичају казнили“ батинама, четири предводника предали су Турцима, док је Цветко остао заробљен код Петронијевића и Стојановића. Иако су намеравали да у zgodној прилици издејетвују његово помиловање, кнез Милош је наредио да се Цветко погуби, што је и учињено у пограничном селу Глогу, пред окупљеним народом из заглавских села, затим је стављен на точак, као опомена свим оним који би се одважили на сличан корак.³³ Тиме се завршило Петронијевићево учешће у примиривању буна Срба и Бугара за време прве владе кнеза Милоша.

Унутрашња криза у Србији од 1839. до 1844. године за време које су на површину избиле династијске и политичке поделе утицала је, свакако, на националну политику Србије. Сукоб између обреновићеваца и уставобранитеља за време прве владе кнеза Михаила имао је међународну димензију. Руска влада подржавала је владу кнеза Михаила, док су уставобранитеље у борби са обреновићевцима потпомагали Турци, пољска емиграција, а посредно и Француска.³⁴ Наиме, Русија подржавајући владу кнеза Михаила (1840–1842) намеравала је да настави политку према Турској, коју је напустила 1833. године, а чија окосница је подржавање националних покрета Срба и Бугара што би водило даљем унутрашњем слабљењу Турске. Мада до краја није разјашењена улога Русије у припремама Нишке буне 1841. године, ипак се зна да су руски конзул у Београду Вашћенко и руски специјални изасланик барон Ливен, неколико недеља пред буну имали контакте са појединим предводницима Нишке буне.³⁵ Вучићева буна 1842. године, протеривање кнеза Михаила са кнежевског престола погоршали су руско-српске односе. Једна од тачки спорења између руске владе и уставобранитеља од јесени 1842. године био је однос према учесницима Нишке буне.³⁶

³³ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 209–212; Б. Лилић, *нав. дело*, 43.

³⁴ В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 1940, 85–87. О руској политици према Србији и Балкану средином 19. века постоји значајан број радова савремених руских историчара: *Международные отношения на Балканах 1830–1856 гг.*, (група аутора) Москва 1990; Е. П. Кудрявцева, *Россия и Сербия в 30–40-х годах 19. века*, Москва 2002; Иста, *Русские на Босфоре, Российское посольство в Константинополе в первой половине XIX века*, Институт российской истории РАН, Москва, 2010. О националној политици кнеза Михаила за време његове прве владе пише В. Стојанчевић, *Србија и ослободилачки покрет на Балканском полуострву у XIX веку*, Београд 1990, 150.

³⁵ В. Вучковић, *Српска криза у Источној Србији 1842–1843*, Београд 1957, 27–28; В. Стојанчевић, *Русија и аграрни покрет у јужнословенским земљама 1830–1850. године*, у: *Из историје српске националне прошлости (Историја и култура)*, Београд 1998, 174–188.

³⁶ Уставобранитељи су у лето 1841. године у Цариграду, због промењеног руског става према питању њиховог повратка у Србију, окренули Турској. Петронијевић и Вучић оптуживали су Русију за умешаност у Нишку буну. У то време појавили су се чланци у *Српским народним новинама* у Пешти, које су достављали уставобранитељи из Цариграда, у којима је истицана

Специјални руски изасланик барон Ливен дошао је у новембру 1842. године у Србију да испита околности које су довеле до преврата у Србији, али и да истражи околности које су довеле до затварања учесника Нишке буне, који су ухапшени после преврата у Србији.³⁷ Петронијевић је, од представника полске емиграције, унапред био обавештен о циљу Ливеновог доласка у Србију. Русија је била кивна на уставобранитељску владу због затварања учесника Нишке буне, која је, према Петронијевићевом сазнању, изведена уз помоћ Русије. Искази вођа те буне, који су били на Петронијевићевом столу разоткривали су подривачку руску политику према Турској. Желећи да парира руском притиску, Петронијевић је о затвореним учесницима Нишке буне и њиховим исказима које су дали српским властима крајем новембра 1842. године разговрао у Земуну са Рифат-пашом, новим турским амбасадром у Бечу. Намеравао је да предложи Хусеин-паши у Видину да турске власти званично затраже изручење предводника Нишке буне, пошто је Кнежевина према Хатишерифу била обавезна да предаје турске држављане турским властима. Штавише, Петронијевић је турским властима хтео да преда записнике саслушања учесника буне, под условом да Руси не сазнају да Турци имају те исказе.³⁸ Ипак, Петронијевић и српска влада нису смели да се додатно супростављају Русији, што би учинили предајом учесника Нишке буне Турцима, проценивши да би тиме додатно нарушили достојанство кнеза Александра и владе у српском народу. Крајем децембра 1842. затвореници, изузев једног, побегли су из београдског затвора у Земун.³⁹ Међутим, како је руски притисак на уставобранитељски режим с пролећа 1843. године бивао снажнији, то српска влада и Петронијевић, као министар спољних послова, нису се устручавали да Турцима откривају своја сазнања о превртљивости руске политике. Тако је Петронијевић турским званичницима Риза-паши и Сарим ефендији, из архиве Министарства иностраних дела, послао преписе писама руског канцелара Неселродеа и Бутењева кнезу Михаилу из 1840. и 1841. године, у којима су руски званичници прекоравали српског кнеза за пркосан и надмен став према Турцима.⁴⁰ Алекси Симићу, привременом капућехаји у Цариграду, послао је, ипак, исказе учесника Нишке

штетност руског протектората за Србију. Истичано је да је Кнежевина Србија, уместо једног, имала два господара и „ако се кадгод вопрос самосталности србске покренуо буде, лакше ће бити Србији опростити се терета турског, него пријатељства руског“ (Н. Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Св. Андрејске Скуйшићине* 3–4, Београд 1870, 126–127). То је, у ствари, била суштина Петронијевићевог туркофилства средином 19. века. Између слабе Турске и снажне Русије, најбоље да се држи прве силе, јер је мање опасна за Србију.

³⁷ Предводници Нишке буне 1841. године Станко Атанацковић Бојација трговац из Властинаца, свештеник Ђорђе Јанковић из Пољнице и Коца Цветковић из Лесковца после угушења буне пребегли су у Србију (В. Стојанчевић, *Судбина вођа нишко-лесковачког устанка у Србији 1841–1841*, у: Србија и ослободилачки покрети, 275–284).

³⁸ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853*, Београд 1932, 46; В. Вучковић, нав. дело, 71–75.

³⁹ В. Вучковић, *истио*.

⁴⁰ Архив САНУ, Архива Јована Ристића, XXIV/1. Петронијевић–А. Симићу 12. фебруар 1843.

буне, с налогом да их преведе и достави Портиним чиновницима. Своја размишљања о руској политици према Турској и Србији Петронијевић је изложио Симићу у писму од 19/31. марта 1843. године: „Збиља. Ја се опомињем да смо једном из Беча добили известије да Руси оћеду *satus quo*, за одржаније, кад се Европа подвизила, но ваљда они желе то истолковати на таково стање, које је при закљученију Лондонске конференције постојало, па ту и Мијаила умешати. Ја велим да се променом Мијаила нису основоположенија државопралвенија изменула, које је управ вешћественост ствари; а јесу ли поступци Мијаилови како у земљи, тако и у одношенијама својим спрам господара земље [султана—прим. Р. П.], на то управљена била, да се *status quo* одржи? То смо видели, и ја држим, и тако је, да је баш он са својим Правленијем ишао на нарушенија штати кво, о чему дела његова јасно сведоче.“⁴¹ У јесен 1843. године, док је по другом пут на захтев Русије био у политичком прогонству, Петронијевић је сазнао да новопостављени београдски везир Хафис-паша покушава са аустријским командантом у Петроварадину Унгерхофером, „окрњи” нека српска права. Назвавши пашу „дуплином черкеском“, Петронијевић је Алекси Јанковићу, свом заменику на месту министра иностраних дела препоручио да објасни паши да је његова политика осуђена на пропаст. Ако је београдски мухафис рачунао на нерасположење Русије према српској влади, Петронијевић је сматрао да Русија једва чека да Турци повреде међусобне уговоре како би се поново уплела у њихове унутрашње спорове и тиме ојачала свој положај међу хришћанским становништвом. Упозоравао је Јанковића да Русија припрема терен за ширу акцију у европској Турској, под видом заштите права хришћана, што је било видљиво још у време Нишке буне. Петронијевић је имао обавештење да је један део бугарских вођа, избеглих у Влашку, био у тесним везама са Русијом, која је припремала устанак у Бугарској. У том правцу била је развијена широка руска пропагандна делатност.⁴²

После коначног учвршћивања уставобранитељског режима 1844. године, политика српске владе и Петронијевића, као министра спољних послова према покретима Срба и Бугара у Турској сводила се на посредовање између турских власти и побуњеника, као и на спречавање већих немира на границама Србије који би угрозили аутономију Србије или би утицале на стабилност уставобранитељског режима. Петронијевић је добро познавао политику европских сила у Источном питању у петој деценији, чија суштина је била очување интегритета Турског царства, сузбијање руског утицаја код хришћанског становништва, чиме је унапред на неуспех била осуђена свака акција уперена против територијалне целовитости Турске. Петронијевићева политика према Турској, па

⁴¹ Архив САНУ, Архива Јована Ристића, XXIV/1. Петронијевић—А. Симићу, 19. март 1843.

⁴² Почетком 1844. године Петронијевић је о руским намерама према Турској писао Гарашанину: „Вама је већ познато из испита Бугара, што сте лани правили, шта Руси намеравају, због чега ево и ми страдамо. Нити је ово за Обреновиће, нити за друго шта, но само што је чрез нас покварен план“ (АС, фонд Илије Гарашанина (даље: ИГ), 136, Петронијевић—Гарашанину, 11. II 1844).

према томе, и његов однос према бунама хришћанског становништва, била је, дакле, условљена односом великих сила у погледу решавања Источног питања. Француски конзул у Србији Сент Андре у извештају Министарству спољних послова од 30. априла 1845. године пише о Петронијевићу да је „његова политика у потпуности происточњачка. (...) Он жели да буде у добрим односима са свима у држави, као и у иностранству, да удовољи свим странкама, што доводи до тога да га једни оптужују за недоследност, а други за слабост. (...) Али, иако поштујући права сизеренства Отоманске Порте, изгледа ми да му је нарочито стало да очува, без обзира шта се деси, подршку Русије у будућности.”⁴³ Људевит Гај у познатом меморандуму из 1846. године, оценио је Петронијевића као средину између проруске и антируске странке у Србији: „[...] Он је човек мирнијега, пријатног и привлачног карактера [...]; из ускогрудости религиозан и политички наклоњен Русији, у којој му само због њене моћи и величине изгледа условљена будућност Словена уопште, па дакле и Србије.”⁴⁴

За разлику од Петронијевића који се опортуно ослањао на Турску ради очувања аутономије Србије и уставобранитељске владе и који је рачунао у будућности на подршку Русије, дотле, Илија Гарашанин, визионарски, припрема терен за националну политику Србије (Начертаније 1844, Устав политичке пропаганде 1849), ослањајући се спољнополитички на пољску емиграцију и Француску. И поред разлика, ипак, Петронијевићева и Гарашанинова политика према бунама Срба и Бугара у Турској у петој деценији 19. века мало су се разликовале, делом због наведених међународних околности, а делом и због бојазни да ће немири на границама Србије искористити Обреновићи за свој повратак на престо у Србији.⁴⁵ Наиме, обреновићевска емиграција коју је издашно финансирао кнез Милош, од Вучићеве буне 1842. до Катанске буне 1844. године, покушала је низом буна и завера да изазове промену на престолу.⁴⁶ Сурово обрачунавање уставобранитеља са обреновићевском опозицијом после Катанске буне ослабило је интензитет побуна у Србији, али ни кнез Милош није посустајао у својим намерама, који је преко својих присталица у Србији и околним турским областима, покушао да изазове покрет у своју корист.⁴⁷

⁴³ Архив САНУ, 9254. Исписи из Министарства спољних послова Француске, Сент Андре–Гизоу, Београд 30. април 1845.

⁴⁴ Г. Јакшић, *Меморандум о путовању Дра Људевита Гаја по Србији од 22. априла до 7. маја 1846.* СКЗ, Нова серија, Књ. XI, Бр. 1, 373.

⁴⁵ „Идејно и мисаоно револуционар, Гарашанин се према догађајима у Турској у пракси односио као легитимиста и нереволуционар” (В. Стојанчевић, *Српска влада и одлагање народног устанка у источној Босни и Херцеговини средином XIX века (1847–1848)* у: Србија и ослободилачки покрети на Балканском полуострву у XIX веку, Београд 1990, 174–176).

⁴⁶ Ј. Милићевић, *Обреновићевске завере на почетку уставобранитељског режима 1842–43. године*, ИГ, 3–4, Београд 1956, 63–76; Исти, *Историја Каџанске буне (Србија 1844. г.)*, Зборник Филозофског факултета, V–1, Београд 1958, 269–312; Исти, *О још једном прилогу о борби Обреновића против уставобранитељског режима*, Гласник ИАВ 13–14, Ваљево, 1979, 166–171.

⁴⁷ В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846.* ИЧ XIV–XV, Београд 1965; С. Гавриловић, *Покушај обарања уставобранитеља 1847. годи-*

Српска влада је од аустријских пограничних власти често захтевала удаљавање сумњивих лица са границе. У марту 1846. године на турској граници према Нишу, обреновићевац Јован Герман активно је радио на покретању буне.⁴⁸ У том погледу карактеристична је Мирчина буна из 1846. године. Названа по организатору Мирчи Стојановићу, јагодинском трговцу, циљ побуњеника међу којима су били обреновићевци и учесници Нишке буне из 1841. године, био је изазивање немира у Нишком пашалуку, ширење у Кнежевини, што би довело до пада уставобранитељског режима. У откривању и гушењу буне у априлу 1846. најзаслужнији је био министар унутрашњих дела Илија Гарашанин, док је Петронијевић интервенисао на Порти, захтевајући да се српски поданици, за које се сумњало да су уплетени у припрему буне, од стране турских власти испитају и затворе.⁴⁹ Исте године откривена је тзв. Башкалфићева афера у Бугарској, названа према београдском трговцу Таси Башкалфићу, којег су турске власти ухапсиле под сумњом да припрема буну у корист Обреновића. Аврам Петронијевић, обавештен о Башкалфићевом хапшењу контактирао је видинског Хајрудин-пашу. Осумњичени су после неколико дана пуштени из турског затвора, према речима Хајрудин-паше „из атара пријатеља моји... Правитељства српског, а прво Аврама Петронијевића.”⁵⁰

Револуција у Аустрији 1848/9. године, као и активно потпомагање Србије сународницима преко Саве и Дунава битно су промениле спољнополитичку позицију Србије, као и односе унутар уставобранитељске олигархије. Србија је активним војним и политичким ангажманом у Војводини, како је то већ примећено, први пут изашла из уског круга турског суверенитета и руског покровитељства.⁵¹ Пажња српске владе током 1848/9. године била је усмерена према северу, откуд јој је опет претила опасност од Обреновића, који су и са те стране покушали да искористе револуционарно врење за свој повратак на власт. Унутар Србије, опозиција предвођена Вучићем, залагала се за већу са-

не, ИЧ, XXIV, Београд 1977, 177–189; Ј. Милићевић, *О још једном прилогу о борби Обреновића против уставобранитељског режима*, Гласник ИАВ 13–14, Ваљево, 1979, 166–171.

⁴⁸ Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, необјављена докторска теза.

⁴⁹ В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. године*, у: Србија и ослободилачки покрет, 187–188; Д. Страњаковић, *Мирчина завера*, необјављен рукопис, А САНУ 14343.

⁵⁰ В. Стојанчевић, *Башкалфићева афера у западној Бугарској 1846. године*, у: Србија и ослободилачки покрет, 213. Турске власти обавештавале су српску владу о намерама обреновићевца. У фебруару 1852. године изасланик Омер-паше Латаса известио је кнеза Александра о откривеној завери у Босни, а међу завереницима „има 5 Милошевих емисара који су хтели у марту подигнути буну у Србији и у Босни и молио је српску владу да затвори границу свим српским бегунцима” (В. Поповић, *Аграрно питање у Босни и њурски нереди за време реформног режима Абдул-Меџида (1839–1861)*, Београд 1949, 111–112).

⁵¹ Ј. Ристић, *Својашњи одношаји Србије новијег времена I*, Београд 1887, 7; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849.*, Београд 1986², 88–89; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић и српски народни покрет у Војводини*, (поводом 160-годишњице проглашења Војводства Србије и Тамишког Баната), ИЧ, LVI (2008), 237–253.

радњу са Русијом и била је против политике помагања Срба у Војводини, коју је спроводила влада. Омладина, која тада излази на политичку сцену захтева акцију против Турске. Велике силе Француска и В. Британија преко својих конзула траже од Србије очување унутрашњег мира и поштовање суверенитета Порте.⁵² После Петровске скупштине на којој је Вучић тријумфовао, у француском конзулату одржан је састанак 17. јула 1848. године, на коме су присуствовали београдски мухафиз, француски конзул, пољски агент Леноар и Алекса Јанковић. У закључку од дванаест тачака, тражено је, између осталог, Петронијевићево смењивање са места министра иностраних дела „који је био одвећ колебљив између двије струје, да Гаршанин води Министарство спољних послова“.⁵³ Васиљ Поповић, такође, истиче да је револуција 1848/9. године била „вододелница“ односа Кнежевине са Русијом, јер је од тада западани утицај постао претежнији: Гаршанин се потпуно окренуо Француској, а кнез Александар Аустрији, док је Петронијевић наставио политику баланисрања између Русије и западних сила.⁵⁴

Политика Србије према покретима у Турској није се мењала ни после 1848. године. Петронијевић и српска влада су сарађивали са пограничним турским властима на сузбијању буна. Видински дефтедар Ибрахим-ефендија захвалио се Петронијевићу априла 1849. године на помоћи приликом откривања и гушења буне у Бојници. „Буна Бојнице и околни села Бојјом милости у здрављу цара и Вашом брижљивости и дејателности утишала се и сви људи који су се са своји седишта покренули били, повратили су се својим кућама, а поглавица ове буне Пујо Даскал и ови другови похватани су и уапшени. На брижљивом Вашем садејствују ради утишанија ове побуне ја Вам особито благодарим.“⁵⁵

Када је у Видинском санцаку у јуну 1850. године због тешког економског и социјалног положаја бугарског становништва избила велика буна, српска влада била је доследна у својој политици. Буна је угушена од локалних башибозучких

⁵² Министарство спољних послова Француске упутило је Фабру, оптправнику послова конзулата у Београду инструкцију 6. фебруара 1849. године, на конзулову спекулацију да је „Србија на прагу устанка против Османске Порте, куда је гурају нарочито хришћани из Бугарске и Босне и који би се придружили том устанку под њеним вођством.“ Конзулу је препоручено да Србима предочи „да је одржавање везе, танке уосталом, која их још везује са Турском, за сада најбоља и најсигурнија гаранција за развитак њихових слобода и њихове народности“ (Ј. Кркљуш, *Уставно питање у Војводини 1848–1849. године*, ИЧ, XXXVII, 1990, 119).

⁵³ М. Екмечић, *Неколико уломака о руској политици према Јужним Словенима у вријеме револуције 1848*, ЗМСИ 1982, 49–51;

⁵⁴ В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд 1925, 49; К. В. Никифоров, *Србија в средине XIX в. (начало деятельности по объединению сербских земель)*, Москва 1995, 116–117. Француски конзул у Србији Лимпермани на састанку са Петронијевићем 24. априла 1848. године упозорио га је на погубност заощтравања односа са Портом. „Поновио сам оно што сам већ имао прилику да му више пута кажем, да Србија може да рачуна на подршку Француске под једним јединим условом—само ако остане тесно везана са Портом“ (Ј. Кркљуш, *Извештаји француских дипломата из Београда у време револуције 1848–1849*, Нови Сад 2009, 20).

⁵⁵ АС, МИД-и, 1849, II, 122.

јединица, пре него што је стигла регуларна војска из Цариграда и Једрена.⁵⁶ Петронијевић је у току и после буне комуницирао са представницима турске власти Зија-пашом, видинским муширом и Ферик Риза-пашом, специјалним изаслаником турске владе, који је послат у Видински санџак. Најпре је Петронијевић 2/14. јуна 1850. године обавестио Зија-пашу о сазнањима српске владе о буни у видинском крају, обавестивши га уједно о појачаној контроли границе са српске стране.⁵⁷ У одговору Петронијевићу, Зија-паша посебно се захвалио на брзини којом је извештен о ставу српске владе и изразио наду „да ћете и ви, по могућству вашем као Цареви верни поданици уколико вам од руке дође, к томе утишанију потпомоћи, и Цару с тим велику услугу указати.”⁵⁸ Петронијевић је уверавао и специјалног турског изасланика Ферик Риза-пашу 19. јуна 1850. године да ће српска влада бити неутрална према буни у Видину, да ће затворити граници, али и да ће устаницима омогућити останак на српској граници, док се буна не смири. Пошто је српска влада на границу послала саветника Стојана Лешјанина, Петронијевић је предлагао и да турске власти пошаљу „способног и искусног чиновника”, који би радио заједно са Лешјанином на сређивању прилика.⁵⁹ Буна у Видинском санџаку завршена је у јулу 1850. године.

AVRAM PETRONIJEVIĆ AND THE REBELLIONS IN TURKEY IN 1830's AND 1840's

Summary

Avram Petronijević had been involved in Serbian foreign politics for more than thirty years – during the first reign of Prince Milos (1815-1839), the first reign of prince Mihailo (1839-1842) and during the reign of Prince Aleksandar Karadjordjević (1842-1858). In this paper, Petronijević's opinion on the rebellions of the Serbs and Bulgarians in Turkey in the middle 19th century is explained. As the executor of the political will of Prince Milos, Petronijević participated in calming the rebellions in Turkey from 1835 till 1836: The Niš rebellion (1835), The Pirot rebellion and The Berkovac rebellion. Prince Milos's national politics has changed since 1834, due to international conditions. Its characteristics – revolutionary and engagement, present from 1829 till 1833, have been replaced by negotiations and collaboration with the Turks. Petronijević and the Serbian government took over the duties of the Prince's representative and the Minister of the Foreign Affairs after the Vučić's rebellion in 1842. In order to resist Russian pressure, they imprisoned the participants of the Niš rebellion (which took place in 1841), took their statements and concluded that Russian officials were involved in that rebellion. Petronijević and Serbian government, from 1845, have found the movements of Christians

⁵⁶ В. Стојанчевић, *Русија и аграрни покрети у јужнословенским земљама*, 174–188.

⁵⁷ *Грађа за историју бугарског народа из Архива Србије (1820–1856)*, књига 1, уредио Климент Џамбазовски, Београд 1987, 287.

⁵⁸ *Истио*.

⁵⁹ П. Доревъ, *Документи из турскиѣ държавни архиви част I (1564–1872)*, Документи за Българската история, том III, София 1940, 312.

in Turkey suspicious because the supporters of Obrenović were involved in it. At the same time, Serbia did not have a strong international support for a more active national politics, so Petronijević, as the Minister of the Foreign Affairs, had the same politics towards Turkey as Prince Milos since 1835.